

többlete. Jeltani szempontból az utalás a konnotációs szemiotikához tartozik. Egy jelentési reláció jelentővé válik, amelyhez egy vagy több jelentett is kapcsolódik. A viszonyulási preferencia értékforrási élményt adhat az utalásnak mint jelentőnek.

Jó szívvel ajánlható a *Jel és közösség* tanulmánykötet újraolvasása minden szemiotikai szövegten íránt érdeklődőnek, aki a kutatási kör magyar forrásait, az etno-szemiotikával foglalkozó kutatások 70-es évekbeli állapotát meg szeretné ismerni.

Cs. Jónás Erzsébet

**Fejős Zoltán: Hiedelemrendszer, szöveg, közösség
(Esettanulmány Karancskeszi példáján)**

Néprajzi Közlemények XXVII. Első rész, 253 p., XXVIII. Második rész, 145 p.
Múzsák Közművelődési Kiadó, Budapest, 1985.

A magyar néphit kutatásának néprajztudományunkban a kezdetektől napjainkig meglehetősen gazdag szakirodalmi bontakozott ki, hiszen — mint ismeretes — Ipolyi Arnold *Magyar Mythologia* (Pest, 1854.) című monográfiájának múlt század közepi megjelenésétől például Róheim Géza *Magyar néphit és népszokások* (Budapest, 1925.) és Luby Margit *Bábelelte babona* (Budapest, 1936.) című könyvében át Dömötör Tekla több kiadást is megért munkáiig (*Naptári ünnepek — népi színjátszás*, Budapest, 1964., *A magyar nép hiedelemvilága*, Budapest, 1981.) jó néhány önálló kiadvány látott napvilágot. Bár több kutató (például Munkácsi Bernát, Sebestyén Gyula, Solymossy Sándor, majd az 1950—1960-as években Diószegi Vilmos) vizsgálódásaiban még századunkban is tovább élt a magyar ősvallás eredetének problematikája, amely a múlt századi néphit-kutatásunkban különösen jelentős szerepet játszott, a századfordulótól napjainkig egyre nagyobb teret nyert egy-egy kisebb-nagyobb tájegység vagy település népi hitvilágának feltárása és elemzése, így például Kálmány Lajos és Bálint Sándor a szegedi és a szegedi kirajzású helységek hiedelemrendszerének vizsgálatában alkottak kiemelkedőt, Cs. Pócs Éva pedig Zagyvarékas néphitének monografikus feldolgozásával ért el figyelemreméltó eredményeket (a magyar néphit kutatásának történetére, eredményeinek, irányzatainak vázlatos összefoglalására vö. *Magyar néprajzi lexikon*. III. kötet Budapest, 1980. 728—730). Fejős Zoltán karancskeszi néphit-monográfiája az utóbbi évtizedek azon anyagfeltáró-elemző vizsgálódásai közé tartozik, melyeknek sorát Cs. Pócs Éva *Zagyvarékas néphite* című, már említett, mintaszzerű munkája indította el az 1960-as évek közepén (*Néprajzi Közlemények* 9. Budapest, 1964.).

Fejős Zoltán monográfiája két fő részre tagolható: az első egysége az az elvi-elméleti elemzés, amely a vizsgálódás alapjául szolgáló, Karancskesziben gyűjtött anyagot nyugszik, s amely az I. kötetnek megközelítőleg a felét teszi ki (11—103), a második egysége pedig az *Adattár*, amely az I. kötet második felét (105—253) és a II. kötetnek majdnem a teljes terjedelmét (5—126), valamint a tárgymutatót (129—134), a kötetekben szereplő mondaszövegek meghatározását és az adatközlők névsorát (135—145) foglalja magában.

A *Bevezetésben* a szerző többek között arról szól, hogy munkája „(...) egyetlen Nógrád megyei település, *Karancskeszi* korántsem teljes, de tendenciáját tekintve mo-

nografikus igénnyel összeállított anyagát tartalmazza. A közel 1100 szöveg kétharmada saját gyűjtésű, a többi különböző kéziratokból vettem át. Ily módon az anyag nem teljesen homogén, formai szempontból viszonylag heterogénnek mondható” (14). Gyűjtőmunkáját 1976 és 1982 között végezte, mégpedig olyan adatközlők segítségével, akik — egy-két kivételtől eltekintve — a község idősebb nemzedékéhez tartoztak, ezért az elemzett anyag Karancskeszi azon hiedelmeit, néphitismeretét tükrözi, amely az 1970-es évek második felében az idősebb korú lakosságra volt jellemző. Gyűjtőtevékenységét nemcsak az a körülmény nehezítette meg nagyban, hogy a népi hitvilág tárgykörében közismerten jóval több gonddal jár az adatközlők bizalmának megnyerése, mesélőkdevének fölkelése, mint más témakörökben, hanem az a tényező is nagyobb feladatot rótt a szerzőre, hogy az anyaggyűjtés során igen nagy mennyiségű adat föl vételét kellett elvégeznie, hiszen — amint az az *Adattárból* jól kiténik — a számba vehető, sőt számba veendő hiedelmek mennyisége rendkívül nagy.

Hogy a szerző a Karancs hegységtől nyugatra fekvő Karancsalja egyik faluját, a népviseletéről híres Karancskeszit választotta vizsgálódásai helyszínéül, azt — a község történetét, nagyságát, lakóinak összetételét tekintve — mindenképpen helyeselni lehet. Karancskeszi történetének vázlatos bemutatásából (18—27) az is kiténik, hogy olyan régi magyar településről van szó, amely a török hódoltság korában, majd a kuruc—labanc háborúk idején sem veszítette el teljesen lakosságát, s amely — minthogy csupán kisszámú szlovák népesség települt be a XVIII. század folyamán — magyarságtudatát, hagyományos paraszti kultúráját napjainkig megőrizte. Ezen állapotán lényegében az a körülmény sem változtatott, hogy a múlt század végétől Salgótarján vidékén szénbányák nyíltak, ahol Karancskeszi lakóinak egy kisebb hányada is munkát vállalt, s több családban is sajátos munkaforma, egy bányász—földműves kettős életmód alakult ki. — Ebben a fejezetben találjuk meg Kiss Lajos *Földrajzi nevek etimológiai szótára* című munkája alapján a település nevének magyarázatát (18), s ugyancsak itt esik szó arról a fontos szerepről, melyet Karancskeszi — a középkor óta saját temploma révén — a Karancsalján betöltött, hiszen a környék falvainak a községben volt közös parókiája. Viszonylag nagyobb teret kap a Karancsalja elnevezés jelölte tájegység kiterjedésének elemzése. A szakirodalomban „karancsalji vagy karancsvidéki falvak”-nak megjelölt régióról a következőt állapítja meg a szerző: „Az ide tartozó falvak közel azonos földrajzi helyzetűek, ezért a karancsalji falucsoportot főként táji csoportnak nevezhetjük. Azt azonban, hogy mely falvakat is illethetjük a »karancsalji« jelzővel, nem is olyan könnyű megállapítani. Ennek legfőbb oka az, hogy Karancsalja fogalma történetileg változott. Mint láttuk, a múlt század első harmadában a Karancs hegy lábánál félkörívben elhelyezkedő falvak egyértelmű tájelnevezése volt. Ezen belül a Karancstól nyugatra eső falvak (Berény, Apátfalva, Karancsalja, Bocsárlapujtó) Karancskeszivel egyházi alapon szerveződtek csoporttá” (25). A századfordulótól viszont Karancsalja, Karancskeszi, Karancslapujtó (korábban Bocsárlapujtó és Karancsapátfalva) és Karancsság alkotják a karancsalji falvak szűkebb, belső körét (25—26). Fontos megjegyzése továbbá az is, hogy Karancsalja falvai egyértelműen a palócnak tartott települések közé sorolhatók, sőt e vidéket a kutatás egyöntetűen a legjellegzetesebb palóc csoportnak tekinti (26).

A *Néphit mai vizsgálatának alapelvei* című fejezetben (28—37) elvi-elméleti kérdéseket tárgyal Fejős Zoltán, mégpedig nem csupán a hazai, hanem a kérdéskörhöz tartozó külföldi szakirodalom alapján. Így például részletesen fejtegeti a néphit, a hiedelem, a hiedelemrendszer fogalmát, továbbá a mágia, gyógyítás, rítus, szokás stb.

kategóriáinak — olykor egymást sokban fedő — fogalmi tartalmát is vizsgálja. Különösen tanulságos a szóban forgó fejezet azon része, melyet a hiedelem mint képzet, illetőleg a szokás mint a hiedelmek kiváltotta akció egymással való szoros összefüggéséről fejt ki.

Mivel Karancskeszi és általában a Karancsalja néphitének vizsgálatával korábban nem foglalkozott a néprajzi kutatás, és Karancsalja vidékéről jelentősebb hiedelemanyagot sem tettek még közzé, mindenképpen helyeselhető, hogy Fejős Zoltán vizsgálódásaiban felhasználta azokat a szórványos közléseket is, melyeket a múlt század elejétől századunkig a Karancskeszivel szomszédos falvakban jegyeztek föl. Ezeknek a korábbi gyűjtéseknek az értékelését *A történeti feljegyzések tanulságai* című fejezet tartalmazza (39—46). Saját gyűjtésű hiedelemanyagát a Cs. Pócs Éva kialakította, a helyi néphit-monográfiákban általános gyakorlattá vált szempontok alapján rendszerezte, vagyis a hiedelmek tartalmának figyelembevételével csoportosította. A vizsgált hiedelemrendszer kategóriáit a következő öt csoportba sorolta: 1. természeti világ, 2. emberi világ, 3. szerencse, átok, álom, vegyes előjelek, 4. mitikus lények és 5. nevezetes időpontok. Az egyes kategóriák tartalmának elemzése, példákon való bemutatása *A hiedelemrendszer kategóriái* című részben található (46—69).

Fejős Zoltán vizsgálódásaiban — s véleményem szerint kutatási eredményeiben is — jelentős helyet foglal el az a fejezet, amely a gyűjtött hiedelemanyag szövegtani megközelítésű elemzésével foglalkozik. *A hiedelemszövegek néhány kérdése* címmel összefoglalt részben (70—73) nemcsak azokat a szövegtani szempontú elméleti-módszertani változásokat vázolja föl, amelyek az utóbbi évtizedekben a folklórisztikában bekövetkeztek, hanem röviden utal a szövegtani vizsgálatok nyelvészeti és irodalomelméleti irányváltására is, megállapítva, hogy az utóbbiakhoz hasonlóan a folklórisztikai kutatás is „(...) egyre inkább az izolált szövegtől a szöveg létrejöttének, hagyományozódásának konkrét folyamataira irányul” (71). A folklór és a szöveg(tan) gazdag, szerteágazó problematikájából a szövegszinten is megjelenő sajátosságokat igyekszik leírni, mégpedig oly módon, hogy két összefüggést, a szövegtípusok és a hiedelmek kérdéseit (73—81), valamint a hiedelmek, a hiedelemszövegek problémáit vizsgálja részletesebben (82—92).

A szövegtípusok és a hiedelmek összefüggésének elemzésére főképpen azért adott lehetőség, mert — amint az *Adattárból* jól kiviláglik — a közzétett szövegek formai és tartalmi szempontból egyaránt sokszínűek, változatos összetételűek, ennek következtében viszonylag könnyebben feltárhatók a különböző szövegfajták. A szerző vizsgálja pl. a gyűjtő és az adatközlő(k) közötti *dialogus*okat, a nem epikus szöveg egyik gyakori típusát, az egy mondatnyi *közlést*, s nem utolsósorban a nagyobb terjedelmű *epikus történetek* (pl. az élményelmondás, monda stb.) sajátosságait. Vizsgálódásaiból kitűnik, hogy a szövegtípusok változatosságában több tényező is közrejátszik. Így pl. a kutató és az adatközlő személyisége, a gyűjtés körülményei, módszerei nagyban szerepet kapnak a szövegek heterogén voltában, de a terepmunka említett tényezőitől függetlenül az egyes szövegfajtáknak is megvannak a maguk belső, öntörvényű sajátosságai.

A hiedelemszövegek adaptálódását vizsgálva, a következő megállapításra jutott: „Az adaptálódás folyamata több szinten is érvényesül, kezdve a szövegszerűen megjelenő elemektől, egészen a folklór alkotás előadásában érvényesülő szövegen kívüli jelenségekig (pl. előadói gesztusok, hallgatói reakciók stb.)” (83). Minthogy a szerző az anyaggyűjtést és a lejegyzést a hagyományos módszerrel végezte, arra nem vállalkozha-

tott, hogy az adatközlők előadói magatartását is elemezze, arra viszont lehetősége adódott, s ezt meg is tette, hogy az adaptálódásnak a szövegszinten megfigyelhető jellegzetességeit feltárja. Jól megválasztott példákon mutatja be az adaptálódás olyan eseteit, amikor az adatközlő élményelmondásának történetét saját lakóhelyének körülményei közé helyezi, bizonyos szövegtípusokban pedig a történet szereplői (pl. boszorkány, dudás) aktualizálódnak, mégpedig gyakran akképpen, hogy ezen szereplők cselekedetei a szóban forgó közösség konkrét személyeihez, ismert alakjaihoz kötődnek. „A példák egy része — állapítja meg a szerző (88) — a szövegekben könnyen tetten érhető, vagyis explicit jegyeket tartalmaz, de bizonyos esetekben az alkalmazkodás mozzanatai csak implicit módon nyilvánulnak meg”. Az explicit elemek és az implicit mozzanatok érvényesülését is megfelelő példákkal illusztrálja (88—89), s így elemzései általános szövegnyelvi szempontból is figyelmet érdemelnek. — Az élőnyelvi szövegalkotás természetes velejárója — például a nem megfelelő szóhasználat, a mondatok kisebb-nagyobb fokú szerkesztetlensége stb. mellett — az ún. töltelékelemek előfordulása. Hogy ez sem kerülte el figyelmét, arra jó példa, hogy az általa közzétett fölvételeken gyakori „aszongya” töltelékítő funkcióját külön is elemezte (86—87).

Az *Adattár* anyagát a vizsgált hiedelemrendszer — már említett — öt kategóriája szerint építette föl, s ezeket — helyesen — a *I. Karancskeszi környezete, nevezetes helyei* című fejezet egészíti ki, melyben olyan földrajzi nevek találhatók, amelyekhez hiedelmek, névmagyarozatok kapcsolódnak. Fejős Zoltán munkájának nemcsak a tanulmányrésze értékes és jól hasznosítható a hasonló jellegű vizsgálódásokban, hanem az *Adattár* is, amely gazdag és leletmentő értékű anyagánál fogva forrással szolgálhat a további (elsősorban természetesen a néprajzi) kutatások számára. A gazdag és jól rendszerezett hiedelemanyagból, a világosan szerkesztett tárgymutató segítségével, könnyen tájékozódhat és értékes adalékokat meríthet az érdeklődő olvasó, kutató.

A magnetofonfölvételek lejegyzésének, közzétételének elveit a következőképpen foglalta össze a szerző: „A magnetofonra vett szövegeket mindig szó szerint, kihagyások nélkül jegyeztem le, és ugyanilyen formában teszem közzé. Nem húztam ki az élőbeszéd esetlegességeit, az elbeszélés stílusát olykor már inkább zavaró, sűrűn használt töltelék-szavait sem. Hasonlóképpen nem változtattam (esetleg zárójelben kiegészítéssel éltem) a félig mondott, abbahagyott vagy megszakadt mondatokon vagy az olykor előforduló értelmetlen szövegrészeken” (107). Véleményem szerint ezen módszertani eljárását is csak helyeselni lehet, hiszen az így közzétett szövegek tükrözik igazán a nyelvi valóságot, s ennek következtében nyelvészeti (főleg dialektológiai) vizsgálódásra is módot nyújtanak. Az is öröndetes, hogy a szövegek lejegyzésében a *Népköltési (folklor) alkotások kritikai kiadásának szabályzata* című összeállítás elveit vette figyelembe. (Ez az elnagyolt átírású közzététel egyébként minden olyan néprajzi munkában fontos volna, amely nyelvjárási szöveganyagot és más néprajzi közlést tartalmaz.) Sajnálatos ugyanakkor, hogy Fejős Zoltán monográfiájában a zárt *ë* jelölése meglehetősen gyakran elmaradt, noha a zárt *ë*-zést a középpalóc nyelvjárású Karancskesziben markáns jelenség. Így pl. a 116. lapon a 24-es jelzetű szövegrészlet 1. sorában a nyílt *e*-s *nekem, gyereknek, meg, öregek* szóalakok szerepelnek, pedig megítélésem szerint helyettük a *nekém, gyereknék, még, öregek* hangalakú zárt *ë*-s megoldás felelne meg a helyi nyelvjárási ejtémódnak (a középpalóc nyelvjárás típus sajátosságaira vö. Imre Samu: *A mai magyar nyelvjárások rendszere*, Budapest, 1971. 349—351). A 109. lap 8. és 9. sorában „az ajakkerekítés nélküli rövid *ã*, ajakkerekítéses hosszú *ã*” megjelölés nyilvánvalóan elírás,

a két betűjel (az illabiális *ǎ* és a hosszú labiális *ǎ̄*) fölcserélődve került a szóban forgó mondatba.

Fejős Zoltán karancskeszi monográfiájáról — a hangjelölés említett hibáit, pontatlanságait nem számítva — azt állapíthatjuk meg, hogy ez a kiadvány a magyar néphitkutatás olyan nyeresége, amely elméleti eredményei és az *Adattár* forrásértékű adatai következtében főképpen a néprajztudományt gazdagítja, emellett azonban számot tarthat más tudománysszakok (pl. a dialektológia és szövegtan) kutatóinak érdeklődésére is.

Sz. Bozóki Margit

Béládi Miklós, Jankovics József, Nyerges Judit (szerk.): A magyar vers. Az I. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus előadásai, 1981. augusztus 10—14. Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság, Budapest, 1985. 502 p.

A terjedelmes kötet (a *Rövidítésjegyzék* és a *Névmutató* nélkül 485 oldal) az 1981. augusztus 10—14 között megtartott I. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus plenáris, illetve a II. szekcióban elhangzott előadásait tartalmazza Béládi Miklós, Jankovics József és Nyerges Judit szerkesztésében. Az előszót Sötér István írta.

A fejezetcímek a kongresszus II. szekciójának tematikáját tükrözik:

1. A magyar vers eredete
2. A magyar vers nyelvi és metrikai alapjai
3. A magyar vers funkciója a magyar irodalomban
4. A magyar verstani elméletek története és tipológiája
5. A versszerűség kritériumai a XX. századi magyar költészetben
6. A népköltészet a magyar vers rendszerében
7. A magyar vers fordíthatóságának lehetőségei és útjai más nyelvekre

Ebből a felsorolásból is kitűnik, hogy a kongresszus interdiszciplináris jellegű volt, hiszen ez a tematika csak egyetlen szekció munkáját jelzi, s a jelen kötet is komplexitásra törekszik: körüljárja a magyar verset diakrón és szinkrón aspektusból, irodalmi, nyelvészeti, poétikai, folklorisztikai nézőpontból, sőt vizsgálja annak fordítási lehetőségeit — kitérve a legfontosabb fordításelméleti vonatkozásokra.

A sokszínűség abban is megmutatkozik, hogy az előadók — magyarok és nem magyarok — a világ minden tájáról érkeztek, Cambridge-től Kolozsvárig, Berlinton Los Angelesig. A legtöbben azonban természetesen a magyarországi egyetemek és főiskolák kutatói voltak. Csak néhány nevet említek, a teljesség igénye nélkül: Benkő Loránd, Kálmán Béla, Vargyas Lajos, Németh G. Béla, Görömbei András, Szathmári István, Gunda Béla, Erdélyi Zsuzsanna. Méltán nevezték a szerkesztők ezt a kongresszust tudománytörténeti jelentőségűnek. Összesen 78 referátum hangzott el a magyar vers tárgykörében, jelen kötet ebből 75-öt tartalmaz. Lehetetlen — akár csak röviden is — az összes előadást ismertetni, ezért megpróbálom azokat bemutatni közelebbről, amelyek egy-egy tudományos kérdés körüli vitában újat hoztak, vagy — s itt engedjék meg egy kis szubjektivitás — számomra különösen fontosak voltak.